

Semleg I.

KÖZEL-NYUGATI LEVÉL

NICK ELSDORF

„Ausztriának a nép által megbízott kormánya és a kormány által megkínzott népe van. Ezenfelül Ausztria örök semlegességgel is bír. Az »örök« osztráknak azt jelenti: mindaddig, amíg ezt megengedik nekünk.”

PETER ORTHOFER

„Tegyük fel (...), hogy az osztrák semlegesség oly tökéletesen önkéntes, mint némelyek állítják. (...) Akkor is kérdéses, vajon meg lehet-e kérni egy nemzetet arra, hogy fizessen adót, szolgáljon a hadseregben, engedelmeskedjen a törvényeknek, tisztelje a nemzeti lobogót, melyek mind alig bizonyítanak és jelképeznek mást, mint amit nem szabad tennie. Egy közösség korlátai bajosan alkothatják annak lényegét, hacsak nem egy fegyházzal van szó.”

THOMAS O. SCHLESINGER

Akkoriban még nem Taszár volt Magyarország fővárosa. Akkoriban a békepartnerség már Révai József népies nyelvérzékén megbukott volna. Akkoriban még Ausztria után kullogtunk.

1955-öt írtunk. A dicsőséges Vörös Hadsereg szomorúan szedelőzködött Cislajtániában, s kénytelen volt velünk vigasztalódni. Ausztria októberben kikiáltotta semlegességét, ezzel pontosan egy izgalmas esztendővel előzött meg bennünket – majd ezután még vagy negyven unalmassal. Mivel már semleges volt, 1956 őszén legnagyobb sajnálatára nem állt módjában kitessekelni a szovjet látogatókat Magyarországról. Ha ugyanis egyszer semlegességet fogadtál, vigyázz, nyájas olvasó, többé már semleges szomszédodat sem óvhatod fegyverrel. Osztogathatsz neki pokrócot, ha fázik (kivált, ha helyetted is fázik), menedékhelyet, ha ajtódon kopogtat, de még egy csúzlit sem csúszthatsz a zsebébe. S a barátodhoz betolakodóknak is csak annyit mondhatsz: ejnye. Legföljebb azt, hogy bejnye.

Így hát a labanc gyorsan a hüvelyébe csúsztotta ki sem vont kardját, mi meg elnéztük, mint ünnepli magát ezért. Parlamentet és szanitéc, sőt becsületes alkusz – szerette mondogatni magáról. Mi egy árnyalatnyival keményebben fogalmaztunk: aki sz...ban van, tényleg jobb, ha nem ugat. Tudtuk, ő is kicsi, mi több, csonka, őt is felszabadították-lerohanták nemrégiben. Megbocsátottunk hát, és igyekeztünk hasonlítani a ravasz szomszédhoz, hogy kihozzuk kelet-nyugati határesetünkből a maximumot – a vasfüggöny innenső oldalán. A kádári cinizmus elhatalmasodásával egyre kevésbé kértük számon a kuruc virtust az osztrákokon. Ám ennek egyszer s mindenkorra vége.

A Szovjetunió kimúlt, a semlegesség mosolya Ausztria arcára fagyott, minket viszont tárt karokkal vár a Nyugat. Úgymond. Rohannak a polákok és csehákok, s nicsak, még a tót sem passzolná el a nátot. Az osztrákokat körbefogtuk. Alkalmadtán megtámadjuk őket. Ha megint összeszűrnék a levét az oroszokkal, bosszút állunk Világosért.

1955-ben öt éves ha voltam, de azt már tudtam, nem szép dolog, ha valaki – amikor két gyerek verekszik – ahe-

lyett, hogy a gyengébb pártját fogva odaütne, a békéről prédikál. A „semleges” szót mikor később megismertem, elhatároztam, nem kérek belőle, hisz’ az biztos valami férfiútlanságot takar. Nem kell nekem a semleg (ez gyermeki képzeletemben a sikeres megfutamodásért átnyújtott serleggel mosódott össze), inkább leszek semlegtelen. Reálpolitikából felmentve – írták volna tanárain a bizonyítványomba, de ők inkább a pecsétes intő jogintézményét választották. Diplomáciai képességeim azóta sem fejlődtek (bár hadüzenetek átadására állítólag jó vagyok), pedig már kamaszkoromban rájöttem arra, hogy a konfliktusok többségében oly nagy a túlerő, hogy a macsó büszkeség biztos vereséget szül. A „balsors akit régen tép”-hez nem volt kedvem, maradt hát a „túljárunk Döbrögi eszén” gondolkodás enyhén viszolygó elfogadása. Tíz éve élek a császár városban. Az örök semlegességet a fülem hallatára dicsérik, és a szemem láttára temetik hívei. Várom, hogy csituljon a viszoly.

Csonka Ausztria – ország

Bella gerant alii, tu felix Austria nube... – az osztrákok 1945-ben igencsak várták már a szerencsésüket, hogy a huszadik század sorscsapásait kiheverjék. Az első világháborús vereség és a Habsburg-birodalom összeomlása, az Első Köztársaság ausztrófasiszta elfajulása és a politikai osztály végzetes polarizálódása a harmincas években, az *Anschluss*, Ausztria Ostmarkká süllyedése, majd teljes feloldódása a Harmadik Birodalomban, végül egy újabb megsemmisítő vereség egy újabb világháborúban – mindez oda vezetett, hogy az ország kis híján eltűnt a térképről. 1945 után tíz éven át várt a sorára (maradnak-e a megszálló szövetséges hatalmak és a négy katonai övezet?; lesz-e német stílusú kettéosztás?; netán – akárcsak keleti szomszédait – őt is lenyeli majd a Szovjetunió?), míg állítólag visszaszerelte szuverenitását. Házasodnia ezennel nem kellett, egy válópert túlélnie annál inkább.

Szövetséges szülei ugyanis csúnyán összevesztek a hi-

degháború során, s hosszan keresték a megoldást a bonyolult ügyben, hogy miként ne legyen a másiké a gyermek, ha már az egyik nem birtokolhatja. Ausztriának persze 1918 óta volt ideje hozzászokni a megaláztatásokhoz. Monarchiából köztársasággá zsugorodva sokáig állt népszövetségi gyámság alatt, és cseperedett jó darabig mostoha sorban a Kisantant, Olaszország és Németország között, hogy az *Anschluss* követően mindössze az legyen a tiszte, hogy a germán *Gauk* számát gyarapítsa. A furfangos Churchill egészen 1944-ig a bajorokkal akarta összeházasítani az osztrákokat egy délnémet vagy tágabb Duna-menti konföderációban. A szovjetek, akik folyvást az önálló Ausztria visszaállításáról szónokoltak, 1945-ben elfoglalták a fél országot, a keleti tartományokban gyökeret eresztettek, sőt 1950-ben még egy késői „népi demokratikus” fordulat kiérészkolására is volt merszük, ha erejük nem is. Dél-Tirolt Ausztria már korábban kénytelen volt átengedni az olaszoknak; a szlovén területi követeléseknek az első világháború után még sikerrel ellenállt, de a második követően Tito serege már Klagenfurtig hatolt, s ismét szóba került, hogy Burgenlandot esetleg fölosztják Jugoszlávia és Csehszlovákia között. Clemenceau kísértete járta be az Alpokat, aki még a Monarchia szétesésekor így jellemezte az országot: *Autriche – c'est le reste*.

Nyájas olvasó, üres óráidban vajh gondolkodtál-e azon, miért nem lehetett Ausztriával békeszerződést kötni 1945-ben, miért volt szükség ehelyett államszerződésre? Mert nemzetközi jogi szempontból szegény egyszerűen nem létezett. Saját önállóságukat eleinte leginkább az osztrákoknak állt érdekükben elvitatni, nehogy vesztesként és bűnösként, tehát jóvátételre köteleseként kerüljenek ki a világégből. Nem mi indítottuk a háborút, hogy is tehetünk volna ilyet, hiszen akkor még nem is léteztünk. 1938 márciusától mindenért a németek (a barbár poroszok) a felelősek; Ausztria nem, csak némely osztrákok követtek el háborús bűnöket – hirdették a bécsi kormányférfiak a háború után. Egyebek közt Karl Renner is, aki nemcsak a Második Köztársaság első elnöke, de korábban az Első Köztársaság első kancellárja is volt, virtigli szociáldemokrata, Kautsky-tanítvány, aki 1918-ban kikiáltotta Német-Ausztriát, majd 1938-ban „örömteli igent” mondott az *Anschluss*ra, hogy 1944-ben levelet írjon Sztálinnak, melyben Ausztria szocialista jövőjéről értekezett. Mindössze azt az apró hibát követte el, hogy a lelkes hangú üzenetben megemlítette: jól ismerte a generalisszimusz kedves kollégáját, Trockij Leót is.

Igen? Csak a németek a bűnösök? – örvendtek a szovjetek. Akkor a felszabadítókat illeti az Ausztriában működő német tőke – mondták, s a szövetségesek buzgón bólogattak. Ezzel a Szovjetunió anyagilag is súlyosan érdekeltté vált a katonai kivonulás elodázásában. A tetejébe a szovjetek, amikor csak módjukban állt, felmelegítették a „büntárs-Ausztria” vádját. A nagyhatalmak ugyanis – noha már 1943-ban Moszkvában közösen eldöntötték (feledve a bécsi *Heldenplatzon* Hitlerért őrző tömegeket, a nagy osztrák tolongást az SS-ben és a Gestapóban, Kaltenbrunnert, Eichmannt és túlbuzgó kartársait), hogy Ausztria a náciizmus első áldozata volt – mégsem fogalmaztak kritizistán. A Moszkvai Nyilatkozat, minden későbbi tárgyalás alapja, szovjet nyomásra tartalmaz egy rövidke

passzust az osztrákok társfelelősségéről. Ausztria így ártatlan áldozat bajosán lehetett, de függetlenségre érdemesített igen. Hogy kitől? Németországtól, akárhány legyen is belőle, feltétlenül. A németeket és az osztrákokat nem akarjuk megint közös országban látni – szögezték le a győztes hatalmak egybehangzóan. Minden ezután a geopolitika éppeni állásán múlt.

Ausztria sorsa ismét Németországgal kapcsolódott össze. Az osztrák rendezést célzó javaslatok úgy mérettek meg, vajon milyen precedenst teremtenének a német újraegyesítés/széttagolás szempontjából. Bécsnek mondták, hogy Berlin, majd Bonn is értsen belőle. Ez kivált a semlegesség dolgában volt így. Arról a semlegességről beszéltek, mely 1955-től Ausztria államfilozófiájává magasztosult. Kár, hogy nem a szíve mélyéről fakadt a gondolat. Kár, hogy a semlegességgel kellett fizetnie szuverenitásáért.

Örökké önkéntes

Mert a későbbi legendák szerint Ausztria ősidők óta vágyott magát semlegesíteni. Jóllehet ellene esküdött a világ (a hidegháború alighanem legfőbb bűne eszerint az, hogy akadályozta az osztrák rendezést), de az ország – hol okosan érvelve, hol fondorlattal – rávette megszállóit, lássák be: nekik is az lenne a legjobb, ha távoznának.

Tagadhatatlan, a semlegesség eszméje föl-fölbukkant a háború utáni osztrák politikai diskurzusban. Az *Anschluss* emléke a „jobb lett volna kimaradni az egészből” és „a Nyugat nem sietett közbelépni” dunatíji bölcsességeit hívta elő a Második Köztársaság vezetőiből. Számos szociáldemokrata – a *Schutzbund* és a *Heimwehr* harmincas évekbeli csatározásain borongva – kezdetben egy új osztrák hadsereg gondolatától is idegenkedett. A Nyugathoz tartozni persze szeretett volna Ausztria apraja-nagyja (a nagyja mindenképp), a politikai elit azonban félt attól, hogy e kívánság harcos képviselével az ország kettéosztását kockáztatná. Az aggodalmak csak mélyültek a német szakadás láttán. Jobb lenne hát a Szovjetuniót mind barátabb távolságban tudni; ez azonban sajnos csak a nyugati hatalmak egyidejű kivonulásával érhető el; ha viszont a Nyugat távozik, ki véd majd meg bennünket, ha a szovjetek csak úgy tréfából visszamasíroznának? Így az osztrák államférfiak kétszer is meggondolták, hogy a „semlegesség” szót kiejtsék-e a szájukon. Ámbátor a megszállók is haboztak, amikor épp nem rögtönöztek.

A Szovjetunió eleinte attól tartott, hogy ha Ausztriát feladja, a szomszédos országok is vérszemet kapnak. (Instállok, minket nem lehetne semlegesíteni!?) Ráadásul csapatainak magyarországi és romániai jelenlétét akkoriban azzal is indokolta, hogy azok a Lajtán túl állomásozó sereg utánpótlási vonalait biztosítják. Az Egyesült Államok és baráti köre pedig attól félt, hogy Ausztria semlegesítésével megszakadhat az Olaszországtól Norvégiáig terjedő vadonatúj stratégiai ív, a későbbi NATO-láncolat. Nem szólva arról, hogy a németeket is lenyűgözheti a tömbön kívüliség varázsa.

A zónarendszer prolongálása ezért tűrhető kompromisszumnak tűnt, míg néhány mellékes körülmény (kom-

munista hatalomátvétel Kelet-Közép-Európában, az NSZK és az NDK megalakulása, a NATO létrejötte és az NSZK csatlakozása stb.) nem tisztázódik a térségben. Magyarul, míg be nem fejeződik Európa újrafelosztása. Ausztriának szerényen várakoznia kellett az első enyhülési hullámra Sztálin halála után. Őszinte pillanataiban be kellett vallania: szép sorjában kiporciózták a szuverenitását. A nyugatiak gyorsabban, a szovjetek lassabban adagolták a szabadságot.

A Szövetségesek Tanácsa, a legfőbb hadúr mind ritkábban avatkozott be a bécsi udvar ügyeibe. Nyugati tagjainak növekvő passzivitását leginkább az magyarázta, hogy Ausztria jó tanulónak bizonyult a kapitalizmus helyreállításában. Szemöldöküket ezért inkább csak akkor kellett összehúzniuk, amikor a negyedik tanár, a Szovjetunió akarta fegyelmezni a növendéket. A hidegháborúban azután a tanerők egyre inkább egymással voltak elfoglalva, a ravasz diák pedig halászhatott a zavarosban. Arról, hogy bőséggel akadt regulák, álljon itt egy rövid felsorolás a „megszállás-iskola” házirendjéből. 1950-ben az osztrák kormány az alábbi házirend-módosításokat kérte a volt szövetségesektől: legyenek szívesek ne terheljék rá az országra saját megszállásának költségeit; adjanak vissza jó néhányat az elfoglalt házakból, lakásokból; szüntessék meg a katonai bíraskodást, ne tartóztassanak le osztrákokat, sőt hadd tartóztathassák le az osztrák rendőrök a megszálló katonákat, ha azok vétének a helyi törvények ellen; Ausztria kaphassa vissza vízumkibocsátási jogát; ha már maradnak a zónák, hadd ellenőrizhessék azokat a helyi erők; a cenzúrának veszenek véget mind a hírszolgáltatásban, mind pedig a posta-forgalomban (a tankönyvekről nem is szólva), ne kobbazzanak el könyveket, ne tiltsanak be színházi előadásokat és ne szóljanak bele a rádióműsorokba; a szövetséges tisztek ne vadásszanak és halásszanak kényükre-kedvükre az országban, ne kelljen minden belföldi áruszállításhoz menetlevél, minden villanyoszlop föllállításához, minden mellékút karbantartásához előzetes katonai engedély; a köztársaság elnöke kaphassa vissza katonai kegyelmi jogát... és egyáltalán: ne legyenek az osztrák hatóságok kötelezve arra, hogy a megszállók minden kérdésére felvilágosítással szolgáljanak. A demokrácia ötödik évét írták ekkor.

Ausztria egyszerűen senkinek sem volt sürgős. Pedig 1949 tavaszán már mindenki azt hitte, tető kerül az államszerződés épületére. Titóval szakított Moszkva, így nem kellett tartani attól, hogy jugoszláv területi követelések torpedózzák majd meg az egyezményt. A szovjetek belementek abba, hogy Ausztria visszavásárolja tőlük a német javakat. (Mellesleg az osztrák vezetők azt is elfogadták volna, hogy a Vörös Hadsereg kivonása után egyfajta szovjet gazdasági enklávét működjék felségterületükön.) Közben azonban Truman meghirdette a „fékentarát”, Marshall meg bejelentett egy bizonyos tervet. Ausztria közölte: semmi sem idegen tőle, ami tervszerű. A szovjetek – mit ad isten – behunyták a szemüket. A keresztény- és szociáldemokraták közös erővel kiebrudalták a kommunistákat a bécsi kormányból, sőt a politikai rendőrségből. Ezt is eltűrték. A berlini blokádhoz hasonlóan ugyan 1948-ban két napig Bécsben is próbálkoztak, de végül lemondtak róla. Az osztrák kormány egyre nyíltabban játszott össze a Nyugattal.

Közben durrant a szovjet atombomba, Maoé lett Kína, két állammá rögzültek a német zónák, és kitört a trieszti válság. S jött a koreai háború is a szomorú tanulsággal: ahonnan kivonul a Nyugat, rögtön betödul a Kelet. Ausztria kezdett föltértekelődni a katonai stratégiák szemében. Egy amerikai tábornok így fogalmazott: eddig húsz percig repültünk Münchenből Milánóba; ha kivonulunk, több mint két óráig tart majd ugyanez az út, mert Svájcot is meg kell majd kerülnünk Franciaország felől. A szovjet hadvezetés tudta, ha az amerikaiak lecövekelnek, azon ő is veszít. Igaz, a Vörös Hadsereg is megtelepedhet a Duna völgyében, de a hegyek, a rettegett *Alpenfestung* örökre az ellenségé lesz.

A szovjet fenyegetés igen közelinek tűnt ekkor. Ha az osztrák kommunisták 1950 őszi puccskísérlete idején bármelyik megszálló fél beavatkozik..., jobb nem is gondolni erre. (Pár hónapos cseccsemőként tanulhattam volna szüleimtől a *no pasaran* németül.) Az osztrák kormány hajthatatlan maradt, a szocdem szakszervezetek meg erősebbnek bizonyultak a kommunista aktivistáknál. Mondanom sem kell, Ausztria ilyen demokráciaképessége nem növelte a szovjetek bizalmát. Be kellett látniuk, ha szétszakítják az országot, nehéz lesz saját övezetüket pacifikálniuk. A nyugati hatalmak nem voltak ennyire derűlátók. Eldöntötték, addig nem távoznak, míg föl nem táplálják az országot, és a saját zónáikban életre nem segítenek valami hadseregfelelésre. Komolyan készülődtek a kormány evakuálására és a harc-képes férfi lakosság Olaszországba menekítésére. (Csak pár hónapja fedezték fel azokat a fegyverraktárakat, melyeket még a nyugati szövetségesek létesítettek szerte az országban, amikor kivonultak, hátha még szüksége lesz rájuk a bennszülötteknek, ha visszajönnek a keleti misszionárusok.)

A szovjetek haragja nem maradt el: ismét sűrűbben kezdtek fasisztázni, ostromozva az osztrákok békülékeny bánásmódját – önmagukkal. A náci ügyében melleleg mindenkinek akadhatott volna szégyenkeznivalója. Hisz' a nyugati hatalmak, de a Szovjetunió sem, emeltek kifogást az ellen, hogy a Függetlenek Szövetsége (Haider Szabadságpártjának elődje) induljon az 1949-es választásokon, és nagynémet propagandával bővílje el a szavazati jogukat épp visszakapott náci érzelmű osztrákokat. A szociáldemokraták finoman támogatták is az új pártot abban a reményben, hogy az majd szavazatokat rabol el a kereszténydemokratáktól.

Midőn 1953 nyarán a keleti megszálló olvadni kezdett, Ausztria jó érzéssel megpendítette, hogy a szovjet kivonulás után nem csatlakozna a NATO-hoz, hanem Svájjal együtt semleges zónát alkotna. Hoppá, kapták föl a fejüket Moszkvában, de hol vannak a garanciák? Ugyanezt kérdezték Washingtonban is, ám mindkét fél érezte, „van anyag” az ötletben. A nagy ismeretlen a semlegesség definíciója volt. Miként lehetne úgy meghatározni a fogalmat – faggatták mindhárman jogi tanácsadóikat –, hogy mindenki jól járjon, de igazán mi keressünk az üzletben? A fejtörés újabb két évet vett igénybe.

A Szovjetunió Ausztria semlegességét a kivonulás szükséges feltételének tartotta, egyszersmind azt is leszögezte, hogy a végső kiürítésre csak a német békeszerződés megkötése után kerülhet sor. A Nyugat kezdetben mindkét ja-

vaslatot elvetette (Ausztriának igazán csak a második fájt), majd hosszú töprengés után elfogadta az elsőt, ha a másodikról lemondanak a szovjetek. Az amerikaiak egyébiránt nehezen békéltek meg a semlegesség ideájával, s lebeszéltek az osztrákokat arról, hogy játszadozzanak e gyűlékony szóval. Ne ígérjetez többet, mint hogy nem léptek katonai szövetségre senkivel, és nem kívántok idegen katonát látni felségterületeken, mert nincs kedvünk később folyton azon vitatkozni a szovjetekkel, hogy éppen mivel sértettük meg a semlegességeket. Ragaszkodjatok ahhoz, hogy az államszerződés ne járjon az ország demilitarizálásával. Ha végképp nem lehet mást tenni, mint kimondani a semlegességet, ezt tegyék ti, mint már az államszerződéssel szuverén emelt állam. Garanciát nem adunk hozzá, csak határaitokat szavatoljuk, azok legalább definiálhatók.

A szovjetek még követeltek ezt-azt (például, hogy Ausztria ne lépjen be az ENSZ-be, és semmilyen nyugati koalícióhoz ne csatlakozzon), zsarolgattak egy csöppet a német tulajdon megváltási összegének kiszámolásakor, de látszott, az a legfontosabb a számukra, hogy a német rendezést az osztrákokhoz kössék. Újabb holtponthoz. Az osztrák akták a fiók mélyére kerültek, az amerikaiak a NATO-t erősítették Nyugat-Németországgal, a szovjetek meg a Varsói Szerződés gondolatát ízelgették. A mosolytűnet egészen addig tartott, míg Hruscsov meg nem buktatta Malenkovot, és Ausztria tudára nem adta: máttól minden másképp volt, hajlandóak vagyunk ismét társalogni az államszerződésről, s ígérjük, a „Németország” szó el nem hagyja majd a szánkat. Ekkor került sor a híres-nevezetes Moszkvai Utazásra (értse a bécsi politikusokat 1955 tavaszán odarendelték), mely az új osztrák állam alapítási mítoszának kulcsmotívuma lesz.

Hazahoztuk a szabadságot Moszkvából. Ha kellett, acélkeményen, ha kellett, nádszálként hajolva „kitárgyaltuk” az oroszokat az Alpok vidékéről. Amit a Nyugat képtelen volt elérni, mi kiharcoltuk (kifizettük) – veregették vállukat az osztrák államférfiak, Julius Raab, Leopold Figl, Adolf Schärf (ugye, nem emlékszel rájuk, nyájas olvasó!), köztük a külügyi államtitkár, Bruno Kreisky (aki miatt nem emlékszel rájuk). Valóban, a szovjetek már az ország ENSZ-tagsága elé sem görgettek akadályokat. Az államszerződés aláírása előtt egy perccel pedig még arra is rábólintottak, hogy annak szövegéből kihagyják a náciizmussért viselt osztrák társfelelősség kitételét.

Hova ez a nagy sietség? – kezdtek gyanakodni a nyugatiak. Csak akkor enyhültek meg, amikor kitűnt, a Szovjetunió hátsó gondolatai (Hruscsov nyitó gesztusa a békés egymás mellett élésben, az NSZK megkísértése még az újrafelfegyverzés előtt, gyors pénzszerzés stb.) nem túl veszélyesek. A nyugati németek már a NATO-ban, Trieszt az olaszok kezén, a berlini felkelés óta málladozik a keleti blokk – lehet egy kicsit hátrádolni. Végülis, egy pufferállam Svájc és most már Jugoszlávia mellett minket is véd – gondolták. A Szovjetunió is megnyugszik talán, hogy a Varsói Szerződéssel végre legitimálhatja közép-európai jelenlétét. *Yalta forever.*

És a szovjetek – először a történet során – valóban lecsillapodtak. Pár hónap alatt kivonták csapataikat az országból, és módot adtak az osztrák kormánynak arra, hogy

úgymond szabadsága teljes birtokában tegyen hitet a semlegesség mellett. Nem mindegy azonban, milyen semlegesség mellett. Fontos jelzőket kellett meghatározni, mert a nagyhatalmak mindössze azt rögzítették: Ausztria nem lép a jövőben katonai szövetségre senkivel; nem enged idegen támaszpontokat saját területére; és megvédi semlegességét. E pársoros alkotmányszöveg osztrák értelmezése az „örök” (*immerwährend*), tehát nem pusztán „tartós” jelző mellett megerősíti, hogy ez a semlegesség a) önkéntes, vagyis nem merje senki azt gondolni, hogy Ausztriát neutralizálták; b) fegyveres (*bewaffnet*), mégha csak önvédelem céljából is, vagyis az országot nem demilitarizálták; c) nem ideológiai, hanem kifejezetten katonai értelmű, vagyis szabad Moszkvát egy picit kevésbé szeretni, mint Washington; végül d) a semlegesség békeidőben is aktív háborúelkerülő magatartást feltételez, vagyis – mindenkire tekintettel leszünk majd, de tessék minket békén hagyni.

Korlátozott szuverenitás

S az osztrák hinta leng tovább. Megnyugtató gesztusok és mindentudó magyarázkodás, időnként vigyázállásban: kéretik megengedni, hogy mi döntsük el, mi semleges és mi nem az. Ha az államszerződést követő négy évtized legfontosabb semlegességek kockázató eseményeit vesszük sorra, így fest a mérleg: Ausztriát felveszik az ENSZ-be, az EFTA-ba, az Európa Tanácsba, az ország megegyezik az EGK-val, majd nagy sokára, mikor azt már EU-nak hívják, bele is lép. Ezzel szemben a Szovjetunió csak a világot megrengető Dunai Egyezményhez való osztrák csatlakozással büszkélkedhet az ötvenes évek végén, továbbá két időtálló negatívummal: Ausztria európai és atlanti betagozódásának késleltetésével. Igaz, a keleti felszabadító jókora hasznót húzott az osztrák semlegességből (a diplomáciai közvetítéstől kezdve, a nemzetközi kémkedés eltűrésén és a stratégiai transzfertilalmak megszegésén át, egészen az '56-os és '68-as intervenció nyugodt lebonyolításáig), de például az el nem kötelezettek seregébe nem tudta besorozni az alpesieket. Ott Ausztria legfeljebb vendégeskedett, az anti-imperializmushoz nem fűlött a foga, no meg a harmadik világgal se szerette volna, ha azonosítják.

Mindenkire barátságosan mosolygott, miközben tudta, nemcsak a szovjetek, de a Nyugat is árgus szemekkel figyel. A Szovjetunió a lelke mélyén a NATO ausztriai terjeszkedésétől tartott és egyfolytában „hideg *Anschluss*”-szal vádolta az osztrák kormányokat; az amerikaiak pedig gyanakodtak, nem játssza-e stréberként túlságosan is jól el az ország az „aktív semleges” szerepét, már-már a békeharc határait súrolva. Kreisky talán túl gyakran ölegette Titót és Arafatot és csúfolta sznob középeurópeérként az amerikai bezkultúrát.

Mi volt az ára a szuverenitásnak a semlegesség vállalásán túl? Persze az örök semlegesség kimondatása sem válik dicsőségére egy szuverén államnak. No és az *Anschluss* tilalma? 1955-ben ez már aligha volt komolyan veendő, akárcsak annak a kizárása, hogy Ausztria Németországgal (melyikkel?) olyan megállapodásokra lépjen, melyek egy későbbi egyesülést segítenek elő. Elvileg minden közös piaci megállapodás ilyen volt. (Persze bizzar fordulata lett volna a történelemnek,

ha az NDK 1989-ben inkább Ausztriával szeretett volna összeforni.) Talán az előírt náciüldöttségtől kellett volna búskomorságba esni? De hát az ötvenes évek közepére már jóvátehetetlenül elmismásolták az igazságtételt, így senki sem várta, hogy a derék osztrákok belelendülnek a tisztogatásba. A zsidók kárpótlását az utolsó pillanatban sikerült kicsempészni az államszerződésből; jobb, ha nem lobbantuk lángra az antiszemitizmus parazsát – aggódtak szörnyen a bécsi politikusok. A Habsburg-detronizáció fenntartása pedig, melyet szintén megkívtak a nagyhatalmak, a Második Köztársaság legfőbb alkotmányos önérdeke volt mindig is. Hogy német állampolgárok nem lehettek ezen túl tagjai a még meg sem alakult osztrák hadseregnek? Annál jobb. Hogy pontosan meghatározták, mely sarzsi fölött nem vehettek föl volt náciakat a seregbe? (Nekem leginkább a fasiszta propagandafilmek forgatókönyvíróinak kitiltása tetszett.) Hogy az ország nem vásárolhatott német és japán (polgári!) repülőgépeket? Hogy ápolnia kellett a szövetségesek emlékműveit és temetőit? Ugyan kérem.

A német vagyon megváltása (bár a nyugatiak ettől nagyvonalúan eltekintettek) már kínosabb ügy volt. Igaz, minden szabad ország eladósodhat, nem biztos, hogy e tény lényegesen csorbítja szuverenitását. Mégis, nem a legkellemesebb kilátás, hogy a hitelező tankon érkezhessen behajtani a követelését. Tudniillik a büszkén hirdetett „fegyveres semlegesség” inkább a sötét utcán félelmében füttyörésző kisfiú esetére emlékeztetett. Ausztriának az államszerződésben ugyanis megtiltották, hogy nukleáris fegyvereket, nehézfegyvereket (pl. 30 km-nél távolabbra hordó ágyúkat) és bombázó repülőgépeket gyártsanak, illetve állítson hadba. Az, hogy nem tarthatott tengeralttjárókat – vélem – nem sértette nagyon az önérzetét. Ám kétái (még elhárító rakétái) sem lehettek – érdekes módon ehhez az angolok ragaszkodtak szomorú háborús emlékeik alapján. Még a tiltott fegyverek tervrajzait is kidobatták az osztrákokkal, sőt a volt szövetségesek fenntartották maguk számára a jogot, hogy bármely, a nagyvilágban a jövőben kifejlesztendő fegyver csatasorba állítását is megakadályozzák a Fertő és a Bodeni-tó között. Noha Ausztria már régóta semleges, még mindig nincs neutronbombája például.

A labancból nem lesz kuc: a nagyhatalmak láthatóan nem ismerték a magyar aranyigazságot, s nem tévesztették szem elől az osztrák generálisokat. A megalakítandó hadsereg létszámát végül is hivatalosan nem maximálták, de láss csodát: az valahogy mind a mai napig nem akarja meghaladni az 50-60 ezer főt. Föld-levegő rakéták hiányában évtizedeken át tárványitva volt az osztrák égbolt (repülgettek is át rajta az államszerződés aláírói, pl. a szovjet gépek 1968-ban), töprengtek is az osztrák hadfiak hosszan, nem lenne-e jobb, ha néhány nagyobb települést védelem hiányában „nyílt várossá” nyilvánítanának.

Szó mi szó, 1955-ben tényleg sürgősen eltávoztak a külföldi katonák (a négy elefánt kiszállt a csónakból – kommentálták a helyiek), Ausztria határait azóta a nagyhatalmak papíron is garantálják, s talán az sem mellékes egy szuverén köztársaságban, hogy a kormány kizárólag a parlamentnek tartozik felelősséggel, nem pedig a Szövetségesek Tanácsának. Mégis tagadhatatlanul diktált volt

(és részint maradt is) ez a szuverenitás. Az hagyján, hogy katonai támadóerő nem szilárdíthatta. Szó sem lehetett mondjuk Dél-Tirol diadalmas visszafoglalásáról, ne adj' isten egy soproni hadjáratról. Az Államszerződés ehelyett még azt is előírta, mely nemzetiségekkel kell Ausztriának saját határain belül békésen együtt élnie: vigyázzatok a szlovénekre és horvátokra – szólt a parancs, ránk persze megint senki sem gondolt. Így sajnos nincs jogalapom reklamálni, amikor Scheiss-Ausländer felkiáltással nyugtazza egy stüszikalapos öregúr, hogy véletlenül nekidőltem a villamoson.

A kerítésen ülvé

Ausztria évtizedeken át bizonyította a világnak, hogy a svájcinak indult, dogmatikusan következetes semlegesség-felfogást miként lehet úgy – alig észrevehetően – felpuhítani, hogy ne fékezze a formálódó osztrák modell szárnyalását. Nehogy bekövetkezzék a tragikomédia, és épp a szuverenitásért vállalt neutralitás gátolja a szuverenitás többi tartópillérének erősítését.

Svájcra bizony mind kevesebb szó esett. Az állítólagos példaképtől eltérően Ausztria azonnal (még 1955-ben) belépett az ENSZ-be, s kockáztatta, hogy a feje fölött hozott, s a tagállamokat kötelező határozatokat (pl. háborús embargó) kell majd végrehajtania. Semleges országként. Azóta is fűzi szorgosan a kommentárokat a világszervezet döntéseihez, hogy mely esetekben lenne kénytelen eltekinteni azok teljesítésétől. A hatvanas évek elejétől fogva minduntalan társulni szeretett volna a Közös Piacca, mely kapcsolatból szintén származhattak volna semlegességrontó, sőt kizáró következmények, ha mondjuk az egyik tagállam, melyhez Ausztria gazdaságilag szorosan kötődik, hadba lép. Nem szólva a politikai szolidaritás elvárásától. Mindenből a jót? Előnyöket hátrányok nélkül? Benn is vagyok, kinn is vagyok? Mint az egyik bécsi brit nagykövet megjegyezte, „a kerítés tetején csücsülni”, miközben mi elvégezzük a piszkos munkát? Érelődött a gyanú Nyugaton, nagyon kellett hát a hajlékony semlegesség-értelmezés, hogy eloszlassák az osztrák potyautasszereppel kapcsolatos kételyeket. Miként menthető morálisan az a politika, mely egyszerre enged VIT-et rendezni Bécsben és szudétanémet találkozót? Mely úgy kér részt a közös piaci kereskedelem gyümölcseiből, hogy közben szüntelen hangoztatja: a gazdasági hadviselés bizonyos intézkedéseiből – semleges vagyok, nem tudjátok? – kérik őt kifejejtetni. Mely, mikor az EKG-ba nem akarják beengedni, jelzi: őt régóta csalogatják a KGST-be. Mely tessék-lássék fegyverkezik, de közben elvárja, hogy megvédjék.

Mit lehetett minde erre mondani? Lehetett volna sértetten utalni a történet elejére, kérdezve: hát nem ti akartátok, hogy így legyen? Lehetett volna visszavágni azoknak az előnyöknek a felemlegetésével, melyeket a Nyugat élvezett az osztrák *Ostpolitik* révén (például, hogy ne kelljen veszíteni a vámon). Esetleg „próbálnátok ti a vasfüggöny árnyékában létezni!” felkiáltással zengeni a kényszerű realpolitika himnuszát. Lehetnének mi, egy kis, megnyomorított nemzet fiai mások, mint egy csöppet élelmese? Nem állítanám, hogy az osztrák

rák politika kihagyta volna ezeket az ellenérvizsereket, ám jóval fontosabbnak tartotta, hogy a semlegesség fogalmát ne engedje „szükséges rosszként” elraktározni. Gondosan ápolva állampolgárai azonosságtudatát, Ausztria magyarázni kezdte, miért is oly nagyszerű semlegesnek lenni. Hisz’ a morális deficitet el kellett tüntetni, annál is inkább, mivel a parlament semlegességi döntését annak idején nem hitelesítette népszavazás.

A felstilizálás már a kihirdetés pillanatában kezdetét veszi. A semlegesség eszméjének terjesztésével Ausztria úgymond szilárdítja a békét, hozzájárul a majdani leszereléshez. Segít elsimogatni a nemzetközi konfliktusokat, befogadja a menekülteket (jobb lett volna a magyaroknak vagy a cseheknek, ha mi is provokáljuk a szovjeteket?), jószolgálatra mindig kapható. Siet Ciprusra (ahol – szállj magadba, Nyugat! – két NATO-tagállam között közvetít), Egyiptomba, ahová csak hívják, békefenntartani. Becsületes alkusz – szereti magáról mondogatni. Ez azonban mindössze a közfogyasztásra szánt része a semlegességi doktrínának. A magasabb régiókban, jelesen a nemzetközi jog terén, Ausztria arra játszott, hogy a fogalmat mind tágabban értelmezve szabadon mozoghasson az így előálló terjedelmes szürke zónában. Politikusai ezért ilyenformán gondolkodtak: beszéljünk minél gyakrabban a semlegességről minél több eleméről, de tartsuk kezünkben a definíciós lehetőségeket. Elvégre szuverének lennénk, vagy nem?

Ha már semlegesség, akkor legyen nagyon-semlegesség, mit kockáztatunk vele? Hogy a szovjetek majd azt is kikérik maguknak, ha egy osztrák katonatiszt amerikai rajzfilmet néz este a televízióban? Ennél többet nyerünk azzal, hogy minden közeledési szándékukat elutasíthatjuk, mondván: rendkívül sajnáljuk, de „tiltja a vallásunk”. A Nyugattal meg majd csak megleszünk valahogy, már annyi mindent elnéztek nekünk. Nos, ezen a ponton egy csöppet elszámították magukat. Több mint harminc esztendőbe tellett, és nem csupán a Szovjetunió makacs ellenkezése miatt, amíg megalázó elutasítások után végül bebocsátást nyertek az EU szentélyébe.

Pedig egyfolytában szerencsésük volt. Ha a szovjet intervenciókat leszámítjuk, a kilencvenes évekig nem pusztított háború a közelükben. A Biztonsági Tanácsban a két tömb blokkolta egymást, így egészen az Öböl-háborúig nem hárltak Ausztriára semlegességsértő kötelezettségek az ENSZ-ben. Dél-Tirolban nem tört ki polgárháború, bár erre ő is ügyelt. Az is neki kedvezett, hogy az 1907-es Hágai Szerződésben rögzített hagyományos útmutatások arról, mit tehet egy semleges ország és mit nem, időközben alaposan megkoptak (rakéta átrepülhet-e a semleges légtérre?; hol kezdődik és hol ér véget a gazdasági, pszichológiai, információs hadviselés?; mi történik, ha hadüzenet nélkül folyik egy háború?, sérti-e a semlegességet a műholdas kémkedés?, stb). Lehetett hát megint a zavarosban halásztatni.

Ide-oda szavazgatni az ENSZ-ben, sőt a Biztonsági Tanácsban (Rodézia, Dél-Afrika, Ciprus, Közel-Kelet), s ezzel lazítani a pártatlanság előírásán. Kérem, mi csak a „kollektíven semleges” ENSZ határozatait képviseljük. Lehetett azt mondani, hogy Dél-Tirolban nincs háború, tehát ha a terroristák Ausztriában készülődnek, az még semmi jónak nem elrontója. Meg lehetett esküdni arra, hogy az osztrákok által a keleti blokkban eladott technológiák nem katonai természetűek. És azt is lehetett állítani, hogy a fegyverexport, ha nem háborúba keveredett országokba irányul, derék dolog. Csak arra kellett vigyázni, hogy a diplomáciai bűvészműtatványok közben ne kapjon vérsze-

met a bécsi ellenzék vagy a kritikai értelmiség, és ne üssön meg udvariatlan hangot egyik katonai blokkal szemben sem. Bár a semlegesség kihirdetésekor elhangzott, hogy az semmire sem kötelezi az állampolgárt, az önmérséklet az íratlan illemszabályok listáján az első helyen szerepelt Ausztriában. 1968-ban az állami (azóta sincs magán-) tévé főintendánsa így intette kollégáit a cseh bevonulás idején: „Tekintettel az általunk élvezett korlátlan sajtószabadságra, a legnagyobb önfegyelmet kell tanúsítanunk. A szabad és semleges Ausztria hangjaként nem folytathatunk spekulatív zsurnalizmust....A legnagyobb éberséget különösen az élő közvetítéseknek!...Inkább technikai blamázt kockáztatni egy adásszünettel, mint jóvátehetetlen politikai hibákat elkövetni!” Vagyis: bízzatok ránk, mi ezt jobban tudjuk, apránként és halkán bújunk ki a semlegeségi csapdából, és tágitjuk szuverenitásunk határait. Nézzetek el nekünk, hogy eközben folyton a semlegességre továbbfejlesztéséről értekezünk. Lassú (sokáig önkéntelen) búcsú ez egy államfilozófiától, kádári kacsintással. Magyarul a semlegesség reformja reformjának mondanánk.

A marcona potyautas

A nagyhatalmak kegyéből visszakapott szuverenitás és az Ausztriára rábeszélte semlegességi indulásnak nem volt túl sok. Ám az államszerződés a vártnál jóval tágabb mozgásteret rejtett. Kisvártatva kiderült, az ország nyugati berendezkedését a Kelet nem akadályozza. Keleti flórtjeit meg a Nyugat tűri. A két blokk között sűrűve-forogva, a közvetítő szerepben apróbb-nagyobb szolgálatokkal magát nélkülözhetetlenné téve, no meg Kelet-Európáról speciális szak tudást szerezve és ott sűrű kapcsolathálót szöve emelkedett Ausztria a világpolitika magasságai. Ha a Kelet túl közel hatolt hozzá (1956, 1968), a Nyugat védte. Amennyiben a Nyugat kívánta befolyásolni (EGK), úgy mindig érvelhetett azzal: ezt kérem a szovjetek nem néznék jó szemmel. Amikor saját hídverő szerepéről beszélt, voltaképpen e beékelődést énekelte meg. Hasonló stratégiát követett Ausztria később Észak és Dél párbeszédében is, szorgalmasan gyűjtögetve a jópontokat mind a négy égtájon.

Miközben politikailag őrizte, gazdaságilag egyre szilárdította szuverenitását. Vitathatatlan belföldi üzleti teljesítményeit a mindenkivel jószomszéd Ausztria a kelet-nyugati (majd az észak-déli) gazdasági közlekedés *Mitfahrer*-jeként, nemegyszer potyautasaként szerzett előnyökkel egészítette ki. Technológiatranszfer és nyersanyag-kereskedelem, bér munka/reexport és tranzitforgalom, pénzügyi szolgáltatások, tőke kivitel és turizmus: a közvetítő, illetve közvetlen haszonélvező nyereségét minimális politikai költségek árán és eleve veszteséges gazdasági ellenszolgáltatások kényszervállalása nélkül kasszírozhatta be. Se a Közös Piac, se a KGST nem korlátozta igazán. Élősködött – mondhatná valaki valamely piedesztálról leszállva. Okos üzletemberként viselkedett – miért ne maradnánk ennyiben?

Vajon katonai szempontból szuverénnek volt-e tekinthető a semleges Ausztria? Abban az értelemben, hogy fegyverkezését írott és íratlan szabályok tömkelege korlátozta, semmiképp sem. Az sem töltötte el túlzott magabiztossággal, hogy talán néhány napig

állta volna a sarat, ha a Varsói Szerződés tankjai egyszer csak tényleg megindulnak. Lyukacsos égboltjáról már szoltam. Szuverenitása lényegében három, mások által kimondott „nem”-ből fakadt: abból, hogy nem állomásoztak idegen csapatok a felségterületén, hogy állítólag nem irányoztak szovjet rakétákat nagyvárosaira, és hogy a NATO nem rejtette véka alá, megóvja a semleges jó barátot, ha azt keletről támadás érné.

Az osztrákok azért hozzatettek néhány marcona „igent” ezekhez a „nem”-ekhez. Közölték, a semlegességi nyilatkozat szellemében nekik kötelességük a fegyverkezés. Nem győzték kimutatni, Ausztria hadiköltekezése mennyire elmarad például Magyarország vagy Csehszlovákia fegyverkezési kiadásaitól. 1975-ben katonai doktrínát is szültek, semleges országhoz méltóan körkörös védelemmel. A stratégiai térképeken az ellenség megtévesztésére a NATO lehetséges áthaladási útvonalait is veszélyforrásként tüntették fel. Láthatóan bennünk sem bíztak. Vagy tényleg nem tudták, hogy a Magyar Néphadsereg, sőt az egész Észak-Varsói Szerződés kész azonnal átlépni a határt, ha úgy érzi, segítenie kell megvédeni az osztrák semlegességet?

Pedig ha Ausztria igazán szuverénnek óhajtotta magát érezni, keletre kellett tekintenie. A kommunista államokkal kellett összehasonlítani magát, ezen a térfélen kellett eljátszania a regionális kis-nagyhatalmat, mind mitikusabbá emelve a közép-európai összetartozást, s innen gyűjtenie alkuerőt a Nyugattal folyó tárgyalásaihoz. Egy idő után már nemcsak a kommunista vezetők kilincseltek Bécsben, ha bebocsáttatást reméltek a távolabbi Nyugaton. Ausztria nemsokára a Keletnek is ajtónállója lett. Mint Svájcra a második világháborúban, úgy volt szüksége rá a szemben álló feleknek. Mindez elképzelhetetlen lett volna Kreisky nélkül, aki egyfelől alkalmas volt arra, hogy a Brandt–Palme tengelyhez csatlakozva levesse a provinciális osztrák politikus imázsát, szociáldemokrata (egyben európai) legitimációt kölcsönözzön az osztrák modellnek, és a konvergencia hírnökeként résnyire nyissa a vasfüggönyt, mely a legvidámabb baraktól választotta el hazáját.

A jelenből visszanezve bizony már alig látható, mily kockázatos játékba fogtak a bécsi politikusok a háborút követően, amikor mindent arra tettek föl, hogy kimennek a megszállás zónarendszeréből és a „német sorsközösségből”. A szovjetek 1955 után is Bécs száz kilomé-

teres körzetében maradtak, s hogy a komenista terjeszkedés nyugat felé befejeződött, ezt 1955-ben bajosan lehetett tudni. Bármikor kirobbanhatott volna a harmadik világháború, s akkor Ausztria ott áll a bombaesőben az államszerződés bekormozódott lapjait lobogtatva. A nyugati hatalmak legközelebb Bajorországból indulhattak volna segíteni az „ideológiai rokonon”. Ausztria az 1953 utáni párbeszéd folytatódására játszott, s reménykedett az önbeletjesítő jóslat erejében. A nagyhatalmak dialógusa azonban könnyen végződhetett volna azzal, hogy a tolmács két szék közt a pad alá esik. Amikor az osztrákok hosszú távon az enyhülésre fogadtak, egyszersmind azt is feltételezték, hogy a németek nem viszik majd túlzásba azt, és a két német állam konfliktusa alig csitul a jövőben. Érdeemes hát menekülni a germán múltból, s végre felépíteni a nem-német osztrák nemzetet.

Az osztrák geostratégia hosszú évtizedeken át jól szolgált. A blokkok rögzültek, s a vasfüggöny mindössze nyugat-kelet irányban volt átjárható. Kelet felől se katonai támadástól, se üzleti versenytársától, se a gazdasági menekültek vagy a bűnözők tömegeitől nem kellett tartani. Ausztria ezért komoly hálával tartozhat a béketábornak. Az ugyanis csupa önértékteljesítő szerepet osztott rá akkor is, ha nagynéha lyukak támadtak a függönyön: a menedékadóét, a tanítóét, a befogadóét. A gazdag nagybácsi és a nyugatosító jól ismert szerepeire ne is vesztegessük most a szót. Könnyű persze úgy magabiztos nemzetté válni, ha minden nekünk dolgozik – mondhatnánk lemondóan. Könnyű úgy szuverénnek lenni, ha azt igazán senki sem veszélyezteti. Könnyű a világháború utáni helyreállítási csodák korában osztrák csodát csinálni, a jóléti állam nyugati sikertörténete fejezeteként osztrák modellt fabrikálni. Mi történik azonban, ha megfordul a széljárás, ráadásul máról holnapra, méghozzá akkor, amikor a csoda már a hétköznapiokba szürkült? Mi a teendő a várt enyhülésből kerekedett nagy kelet-európai földindulásban, ha időközben elvesztettük önbizalmunk egy részét? Mit tegyünk osztrákságunkkal, ha megint van némettség? Mi van, ha már nincs ki vel szemben semlegesnek lenni?

Ha van türelmed várni, nyájas olvasó, egy hónap múlva talán megtudod.

Bécs, 1996 szeptember

